

ВРЕМЕ ЗА ЛИТЕРАТУРНИ ИСТОРИИ (За том IV от История на българската литература)¹

Напоследък у нас става все по-голям интересът към литературната ни история. Едно след друго добиват завършен вид дългогодишните индивидуални и колективни усилия за изследване и преосмисляне на българската литература. Излязоха последните томовете на: „Страници от историята на българската литература“ — Г. Цанев; „Панорама на българската литература“ — П. Зарев; появи се първият том от „История на новата българска литература“ на Б. Пенев.

И ето че от края на миналата година в ръцете на читателите е и четвъртият том от колективната „История на българската литература“ — дело на Института за литература при БАН. След две десетилетия, изпълнени със съмнения и търсения, с дискусии и спорове, е завършена първата марксистическа история на българската литература, която проследява нейното хилядолетно развитие. Последният том обхваща един богат както в литературно отношение, така също и в обществено-политически аспект период от развитието на българската литература — от края на Първата световна война до победата на социалистическата революция на 9. IX. 1944 г. В композиционно отношение той следва схемата на предишните три тома от „академичната история...“ (за по-кратко ще я отбелязваме по-нататък така) — обзорни глави за отделните подпериоди и десетилетия или части от тях и очерци за най-изтъкнатите според преценката на редакторите автори, творили по това време. Тази схема отговаря на принципната периодизация, възприета от нашата литературно-историческа наука, която разграничава в българската литература два основни дяла — стара българска литература до средата на XVIII в. и нова българска литература. Вътре във всеки дял е направено разделяне на по-големи основни периоди, които от своя страна са разчленени на по-малки подпериоди и десетилетия.

За делителен принцип в литературното ни развитие обикновено служат значителни исторически, политически и обществени събития в нашата история, а така също и безспорни

явления, процеси, моменти, които характеризират самата литература. По тази причина „академичната история“ носи предимствата и недостатъците на едно прието още преди 20 години положение, което доста втвърдено се е прилагало в досегашните три тома. Естествено е то да се разпростре и върху четвъртия том пак поради съображението да се спази един възприет вече в литературно-историческата ни наука принцип.

Съставителите и редакторите на четвъртия том са положили безспорни усилия да обозрат (с някои изключения) всичко най-съществено и важно от литературата ни през този 25-годишен отрязък от време, на който е посветен томът. А този отрязък от време е наситен както с изключителни историко-политически събития, така също и с важни изменения в развитието и структурата на литературата ни. Известно е, че всеки по-голям период от историята на дадената литература носи отличителните белези на времето, изпитва въздействието на социално-икономическите, обществените, политическите и културните прояви и събития. Наистина развитието на литературата през това време си има свои особености, свои вътрешни закономерности, които не могат и не трябва да се идентифицират със социално-историческия процес. През последните години се налага необходимостта да се изследват и анализират именно тези закономерности, като се очертават основни тенденции, линии на развой, плодотворността на дадена традиция, перспективността на новаторските явления и т. н. Това изисква литературно-историческата наука да се съобразява както със специфичното развитие на литературата, така също и с основните моменти от социално-историческия процес. А периодът от края на Първата световна война до 9. IX. 1944 г. включва важни изменения и в двете посоки. От една страна, имаме победата на Великата октомврийска революция, две въстания (Владайското от 1918 г. и Септемврийското от 1923 г.), години на безкомпромисна антифашистка борба и съпротивително партизанско движение, увенчани с победата на демократичните и революционните сили в страната. От друга страна, в литературата ни се извършват сложни процеси на смяна, отмиране на едно направление — модернизма, с неговите по-конкретни проявления у нас — символизъм и индивидуализъм; утвърждаване на нов художествен метод — социалистическия реализъм;

¹ История на българската литература. Т. V. С., БАН, 929 с.

различни модификации на критическия реализъм. Явленията са наистина много по-сложни, взаимно свързани, вплетени едно в друго, но тук съзнателно са дадени по-опростено, за да могат да изтъкнат техните най-важни, най-съществени прояви.

Четвъртият том от „академичната история“ е замислен като обобщение на редица конкретни изследвания върху литературния развой у нас през тези 25 години. Нашата литературно-историческа наука се е връщала неведнъж в своите търсения към тези последни години преди Девети септември, за да изследва, анализира и обясни творчеството на някои от най-значителните поети и писатели, творили по това време. Мнозина наши литературни критици и историци положили благодарни усилия в тази насока — Г. Цанев, П. Динев, П. Зарев, Е. Каранфилов, Здр. Петров, С. Султанов, Т. Жечев и др. главно по линията на конкретни наблюдения върху отделни автори, като търсеха мястото им в цялостния литературен живот, значимостта на създадените от тях художествено-естетически ценности. Направени бяха и опити за проследяването на характерни тенденции в литературния развой.

Обединяващ момент в тома са обзорните глави за отделните подпериоди: от Първата световна война до Септемврийското въстание; от края на 20-те и началото на 30-те години; втората половина на 30-те години, началото на 40-те години. Вярно е, че неведнъж се е спорило за подвижността на границите при литературната периодизация, които не всякога съвпадат абсолютно с границите на общественото развитие. Но нашата литературно-историческа наука си е наложила едно такова ограничение, което близо четвърт век следва, без да смее да наруши установените канони. В случая за нас е важно доколко пълно са очертани възприетите подпериоди, дали те покриват в максимална степен действителната картина на литературния живот от това време.

Първата обзорна глава в тома разкрива характерните моменти от литературния живот от края на Първата световна война до Септември 1923 г. Според автора й — П. Зарев (от него са и останалите обзорни глави в тома), този период се „характеризира и с продължение, и с крах на традицията“ (с. 5), което определя и сложността на литературните явления в първите четири-пет години след Октомврийската революция. Това двуполносно състояние изисква тънко разграничаване на старото, което изживява своя залез, и на новото, което идва. То, новото, е все още неформено окончателно, буйно като непрекиснато вино, но е заявило вече за своето присъствие в литературата. За какво става дума?

След победата на Октомврийската революция и края на Първата световна война (1917—1918) в българската литература за последен път на сцената излиза модернизмът (не е ли по-точно да се борави с това понятие, което обхваща проявите на всичките по-кон-

кретни течения в изкуството — символизъм, индивидуализъм, експресионизъм — вместо само с едно от тях — индивидуализъм, както е в четвъртия том). През годините 1918—1922 излизат над 14 стихосбирки на наши поети — символисти и индивидуалисти, между които: Н. Лилив, Т. Траянов, Ем. Попдимитров, Г. Милев, Хр. Ясенов, Л. Стоянов, Д. Дебелянов и др. Пак в началото на 20-те години се появяват списания като „Везни“, „Златорог“, „Хиперион“, които подхранват в една или друга степен проявите на модернизма у нас. Сам П. Зарев изтъква, че именно през тези години Б. Пенев, „този голям и много заслужил за българската литература критик и историк, подхвана, доразви и укрепи тъкмо някои от основните принципи на индивидуалистичното естетическо светосъщане“ (с. 9). Не могат да не се имат пред вид и някои статии на Ив. Радославов за символизма, публикациите на д-р Сп. Казанджиев за Нише и т. н. В този смисъл на границата между първите две десетилетия на нашия век и началото на 20-те години, въпреки че е в своя залез, модернизъмът в българската литература за последен път компактно заявява своето присъствие. Подобни са проявите и в други области на изкуството. Интересно и показателно в това отношение е изследването на В. Коларски „Символизъмът в българското изобразително изкуство“ (Из историята на българското изобразително изкуство. Т. I. С., БАН, 1977, с. 193—223).

Продължава своето битие и критическият реализъм, като сега е обарен от някои нови повеи — психологизъм, понякога самоцелен; интерес към сложни душевни изживявания, главно под влияние на току-що отминалата световна „касапница“. Редица от неговите най-ярки представители издават значителни художествени произведения. Свое влияние, макар и не така дълготрайно, оказват и някои поспецифични течения от европейската литература — диаболизъм, експресионизъм, импресионизъм, имажинизъм и т. н.

Новото в нашата литература започва да се чувства след края на войната, с поява и влиянието на Октомврийската революция. Това е преди всичко революционната лирика на Хр. Смирненски от началото на 20-те години, когато се появяват първите му зрели творби. Заедно с него до Септемврийското въстание такава лирика създават, разбира се, на различни художествени нива — А. Разцветников, Д. И. Полянов, Хр. Ясенов.

Общият поглед върху литературния живот и сложността на явленията в него от началото на 20-те години изискват да бъде поставен един съществен въпрос — правилно ли е да отделяме тези 5—6 години от историята на нашата литература (1918—1923) като самостоятелен момент от главния подпериод (1900—1917) или пък да го възприемаме като допълнение към него? Не трябва ли да преместим границата малко по-нататък — до Септември 1923 г.? Защото колкото и значими да са явленията

и преобразуванията през тези 5—6 години, най-общо казано, възниква и се утвърждава един нов художествен метод — методът на социалистическия реализъм, — те трябва да се видят във връзка със зародишата се в средата на 90-те години от миналия век наша пролетарско-революционна литература, да се възприемат като неин достоен завършек и същевременно като начало. От друга страна, именно през тези 5—6 години изчерпва окончателно своите възможности модернизмът, който за двадесетина години — от началото на века нататък — извървява своя път.

Известно е, че след Септемврийското въстание нашата литература тръгва по други пътища. Въстанието опровергава всички илюзии, всички празни надежди за независимост от обществен живот. Най-силно почувствава това Гео Милев и го изрази най-точно. Заедно с това окончателно победи и възтържествува, бе потвърдена от художествената практика и на други високоталантливи творци линията, начертана от поезията на Хр. Смирненски.

Поставям въпроса като дискуссионен, тъй като заслужава внимание с оглед на по-точното определяне на самостоятелните развойни линии на литературния процес от началото на века до средата на 20-те години. Известно е, че литературата не регистрира точно промените в общественоекономическата общност, че и след тези промени в нея продължават да битуват явления, характерни за един отминал вече период, нещо, което се отнася и до самото обществено развитие.

Изказаните тук съображения не са новост за нашата литературно-историческа наука. Те се носят, така да се каже, във въздуха, поставят се на дискусии и семинари. Това само потвърждава един извод, а именно — „академичната история...“ отразява едноминало състояние, по-стар етап на нашата литературно-историческа наука, нейните добри постижения и осъзнати слабости.

Първата обзорна глава завършва със Септемврийското въстание, а следващата изследващо започва с края на 20-те години. Не знам какви са били съображенията на редакторите на тома, но така извън литературната ни история е останала една изключително важна нейна страница — т. нар. „септемврийска литература“. (Не е ли странно например, че между двете първи обзорни глави има само един очерк — за Хр. Смирненски.) Наистина за някои от най-ярките й представители са поместени отделни очерци — по-разгърнати за Гео Милев, Н. Фурнаджиев и А. Разцветников и съвсем кратки за А. Каралийчев и Кр. Велков. Но това, струва ми се, не спасява положението.

Известно е, че понятието „септемврийска литература“ бе употребено за пръв път от Г. Бакалов и се възприе, за да остане в „обръщение“ повече от половин век. В разглеждания от нас том за нея не са дадени нови или по-годе по-пълни определения. В отделните очер-

ци за писателите-септемврийци тя е характеризирана като „своеобразно продължение на линията на Смирненски“ (с. 174) или се възприема като „рожда на нов момент от нашето обществено развитие“ (с. 146).

Ние с право се гордеем, че Септемврийското въстание е първото антифашистко въстание в света, че след неговото потушаване у нас се заражда, развива и утвърждава една нова литература — антифашистката, която обединява поети и писатели-комунисти, демократи, граждани и хуманисти и пр. Но и досега не са разработени основните методологически, стилови, естетически, идейно-художествени и др. особености на тази литература, както и проблемът за приемственост и новаторство, за това, че в нея се вливат автори от различни литературни течения — символизъм, експресионизъм, имажинизъм и т. н. А тя в общи линии обхваща близо десет години от литературното ни развитие (1923—1933), докосва се до редица лични и творчески драми. По тази причина много важни факти от литературния живот през първите най-активни години след въстанието само се споменават или пък са пропуснати — какъвто е например случаят със сп. „Нов път“. Така някои от важните развойни линии се прекъсват изведнъж, въпреки че са тясно свързани — например Хр. Смирненски — А. Разцветников — Хр. Радевски.

Следващата обзорна глава започва с края на 20-те години, въпреки че носи заглавието „Българската литература през 20-те и началото на 30-те години“. Неслучайно обаче изразът „в края на 20-те години“ се употребява доста често (с. 71, 72, 73, 77, 81, 87). В нея са обобщени верни черти от обществения и духовния живот, очерчани са тенденциите на литературното развитие. Изяснено е преодоляването на „септемврийската тъга“ у младите поети-комунисти, появяването на нови литературни периодични издания: „Ведрина“ на А. Страшимиров, където се групират млади автори-антифашисти, като И. Волен, О. Василев, Г. Караславов, Хр. Радевски и др.; „РЛФ“ — бойко и темпераментно издание на писатели-комунисти, платили известна дан на левосектантството, и др.

Проследено е, най-общо казано, движението на цялото, посочени са перспективите на развитие. Заслужено място е отделено на проявите на критическия реализъм през тези години в неговите нови, „модерни форми“ — психологизма на Г. Райчев и Г. П. Стаматов, гротескното оцветяване при Св. Минков, интереса към „малкия човек“ и „дивите души“ при Ем. Станев и И. Волен, комедията на Ст. Л. Костов. П. Зарев правилно изтъква, че през този период „завоеванията не бяха само в теорията, а и в областта на художественото творчество, което получава гласък и се разгръща „жанрово и стилово вече в съществена отлика от литературата до 1925 г.“ (с. 91). Новото идва с поезията на Хр. Радевски, Мл. Исаев, Н. Хрелков, с прозата на

Караславов — най-вече в областта на литературата на социалистическия реализъм. Други, реалистични и демократични насоки чертаят с творчеството си автори като Ст. Загорчинов, К. Петканов, Е. Багряна, Ат. Далчев. Към тях бихме могли да прибавим късната лирика на А. Разцветников, стихосбирката на Д. Пантелеев „Дървар“ и др.

В останалите две обзорни глави („Българската литература през втората половина на 30-те години“ и „Българската литература в началото на 40-те години“) е направена стегната характеристика на периода след преврата от 19 май 1934 г. до 9. IX. 1944 г. Авторът явно отбелязва, че след първоначалното смущение започва „широко сплотяване на прогресивната интелигенция“, водено в защита на литературата и културата. В тези глави П. Зарев се спира и на основните литературни направления, на литературните центрове, вестници, издания; очертава основните идейно-естетически насоки, „лявата дифузия“ в културните и литературните среди, най-важните спорове за пътищата на литературата и т. н. Безспорно много интересно е написаното за в. „Кормило“ и т. нар. „кормиловски спор“ за качеството. Този въпрос, дълго време премълчаван от нашата литературна история, наистина заслужава по-особено внимание. Без да има такива трагични последици, както известният спор в сп. „Ново време“ през 1924 г., т. нар. „кормиловска история“ (тя включва както разговора за качеството, така също и въпроса за сътрудничеството на комунисти с творци демократи и хуманисти) бе показателна за търсенето на нови пътища за развитието на литературата. Примерът на в. „Кормило“ (1935) се оказва заразителен, по той предизвиква и твърде много възражения от страна на някои по-ортодоксални поети и писатели-комунисти (все още под влияние на периода от „РЛФ, когато творците се разделяха „отвъд“ и „отсам“ линията на класовата борба). Въпреки че не е категоричен в оценките си за „Кормило“ („Може би „Кормило“ волееше в перспектива до отслабване на революционната традиция“), авторът на обзорната глава признава като положителен неговия опит да се обединят върху една по-широка естетическа платформа творци с различни идейни убеждения, но хуманисти и демократи в своите художествени изяви. Правилно според него е и отношението към класическото ни литературно наследство, където се дирят доприноси точки между това наследство и литературата на социалистическия реализъм от 30-те години, а и по-рано.

В тази част на обобщителната глава е хвърлена светлина и върху други страни от литературния живот от втората половина на 30-те години. Разгледани са важни и съществени моменти от прегрупирането на творческите сили в областта на художественото слово. Отделено е внимание на проявите на редица млади автори (поети и белетристи), които още тогава се открояват със свой почерк. Става

дума за П. Вежинов, Ст. Ц. Даскалов, А. Гуляшки, К. Калчев, Б. Райнов, В. Петров, Ал. Геров и др. Някои от тях още в края на тридесетилетието защитиха имената си на талантливи млади творци и с право бяха забелязани от литературната критика. Все в тази насока на кратко, но отчетливо разкриване на литературния живот от края на 30-те и началото на 40-те години са наблюдаванията върху мястото на съветската книга в България, еklektизма в някои литературни издания („Литературен глас“), духовните търсения на редица утвърдени по-рано автори — демократи и хуманисти — Багряна, Ат. Далчев, Н. Фурнаджиев, Н. Марангозов; творческите изяви на поетите-комунисти — Н. Ланков, А. Тодоров, Кр. Пенев, В. Марковски и др.

Внимание е отделено и на сп. „Изкуство и критика“ (1938—1943), редактирано от Г. Цанев, което в един тежък политически климат бе обединило около себе си прогресивно настроени поети, писатели, художници, композитори, а така също и представители на помладото поколение творци. Мястото на това списание обаче в литературния живот през този труден период все още не е подробно изследвано, не е точно определено. А то има подчертани заслуги за привличането на автори, известни със своята нетърпимост към съществуващия буржоазен строй, за популяризирането на съветската литература у нас. Списанието даде също път на редица талантливи млади автори, като Б. Райнов, В. Петров, Ал. Геров, П. Вежинов. . . В него активно сътрудничи Хр. Радевски, пробужда се отново за поезията Н. Фурнаджиев и т. н.

Когато разглежда българската литература в началото на 40-те години, П. Зарев повече маркира изсоките в осъществяването на нашата пролетарско-революционна и социалистическа по съдържание литература. Заедно с това той се спира и на някои рано загинали поети-партизани, неуспели да осъществят цялостно своя талант. Маркирани накратко в „академичната история“. . . тези 4—5 години се нуждаят от по-специално, подробно изследване. Създадените тогава естетически ценности може да не са многобройни, но безспорно има и няколко ярки върхове, които трябва да бъдат проучени отделно. Освен това внимание заслужават и някои нелитературни проблеми: социологически, културно-исторически, психологически, идейно-правствени и др. Всички те са тясно свързани с огромния народен подем в тези години на въоръжена борба против фашизма, когато изкуството се е създавало между два похода, между две сражения, в затворническата килия или след поредната нелегална акция. Литературата, както и времето на антифашистката и партизанската борба у нас все още чакат своя вълноновен изследовател и проникновен тълкувател. В този смисъл нашата литературна история е дължина на тези последни героични години, години на изпитание и за мнозина честни поети и писатели-демократи. Иначе не бихме могли са си обяс-

ним и онзи постепенен, но траен преход на редица талантлив, но идейно неопределени автори към нашата социалистическа литература, преход, извършен от тях след победата на народната революция (Св. Минков, Ем. Станев, Д. Димов, Д. Талев и др.).

В четвъртия том от „академичната история...“ са включени очерци за 30 наши поети, писатели, драматурзи, литературни критици и теоретици, които според преценката на редколегиите представят най-пълно картината на българската литература за един 25-годишен период. Би могло да се спори дали подборът е в достатъчна степен пълен, дали не са пропуснати и други значителни имена, които през тези години дават облик на литературния живот или прибавят към него специфични черти (Ал. Балабанов, Н. Райнов, Г. Райчев, И. Волен, К. Петканов, Мих. Арнаудов, Ив. Мешев, Г. Цанев...). Освен това необходимо ли е било включването на съвсем кратки литературни скици от по пет-шест страници, само колкото да се каже, че един-кой си не са пропуснати (А. Каралийчев, Ламар, Кр. Велков, Н. Хрелков, Мл. Исаев, Чуломир, В. Марковски).

П. Зарев е написал очерци (някои от тях са портретни скици, както вече посочихме) за неколцина от най-ярките представители на литературата ни през разглеждания период: Й. Йовков, Н. Вапцаров, Г. Караславов, Ем. Станев, Д. Димов, Д. Талев, Л. Стоянов... Мнозина от тях са чертали магистрални пътища в развитието на новата и съвременна наша поезия, белетристика, драма. Особено в случая е, че независимо от ограничението по време, възприето при съставянето на тома (границата е 1944 г.), очерците за някои автори, които и сега продължават да творят, имат цялостен и завършен характер. Това до голяма степен определя самостоятелното им значение като литературно-историческо изследване. Редица от тези очерци бяха издадени отделно и литературната критика с право ги разглеждаше като самостоятелни изследвания, посветени на значителни имена от нашата литература.

Въз основа на някои от по-големите литературно-критически изследвания, излезли изпод перото на П. Зарев и публикувани в т. IV на „академична история...“, би могло да се говори за известна тяхна специфика, за подхода на автора им към отделните творци. П. Зарев обикновено най-напред се интересува от духовната биография на разглеждания от него автор. Фактите от жизнената биография, доколкото ги има, само маркират отделните важни моменти от живота на изследвания поет или писател. Те са като жалони, които спомагат да се трасира пътят към творчеството и духовния мир на личността. Често пъти се привежда и нов документален материал, характерни места от лични писма, които освежават творческия портрет. Те не само служат за създаване на онова, което обикновено наричаме „атмосфера на времето“, „колорит на епо-

хата“, но и доизясняват, допълват и осмислят по новому дадена художествена творба, идейно-естетическите позиции на разглеждания автор, отношението му към важни проблеми на живота, на действителността.

П. Зарев реализира различно своите творчески планове и замисли по отношение на всеки автор, но не могат да не се забележат някои по-обща страни от неговия подход към тях. Той обича да навлезе в света на твореца със смели и характерни сравнения, да ни разкрие многостранно личното му очарование, да ни въведе в кръга на неговите извънлитературни занимания и страсти, да ни наведе на ония страни от неговата същност, които сами подсказват, че пред нас е значителна личност, оформен творец.

Типично в това отношение е началото на очерка за Г. Караславов, където П. Зарев сполучливо асоциира със скулптурния портрет на писателя, направен от Ив. Фунев. Така ние възприемаме по-зримо изразителното, сякаш изсечено с длето лице на големия белетрист. Когато започва своя очерк за Ем. Станев, изследователят грижливо привежда интересни факти от житейската биография: ловджийската му страст, интереса му към рисуването и т. н.; все неща, които често пъти са маята на таланта, бъдещите ферменти, необходими за неговото развитие.

Тази своеобразна „увертюра“ към някои от очерците на П. Зарев, включени в IV т. на „академичната история...“, има различна тоналност. Една е тя например при Д. Димов. Още в началните строфи тук се чувствава авторовото страдание от неочакваната смърт на писателя... Зарев навлиза в неговия свят свободно, без предварителни кръжения над личността на твореца.

Съществен момент при изследването на творчеството на даден автор е разкриването на неговия идейно-естетически свят, на неговото отношение към действителността като художник, строгото определяне на мястото му във времето. В такива случаи П. Зарев умее да дозира оня минимум от обществено-политически, социални и идейни компоненти на времето, в което се движи, диша и твори изследваният от него автор. Тези компоненти са като кръвна плазма. Затова той понякога търси оная дребна, но характерна подробност, която най-добре би могла да предаде същността на твореца, отношението му към света, начина, по който той кореспондира с него.

Впечатлява ни оная маска на Яворов, която е висяла на стената в стаята на Вапцаров; изключителната, феноменална памет на Г. Караславов, което му позволява с документална точност да се позовава на дати, събития, битови подробности; влечението на Д. Димов към рисуването, страстта му към науката... Това навлизане навътре, в самата същност на твореца, спомага много на П. Зарев, обогатява създадените от него творчески портрети.

Всеки от по-големите очерци съдържа и по един голям проблем, който авторът поставя,

стреми се да разреши. Когато разглежда творчеството на Г. Караславов, П. Зарев с право говори за него като за създател на нова школа в българската литература, оценява безспорния му принос за утвърждаването на социалистическия реализъм в прозата като пълноценен художествен метод. Д. Талев е разглеждан в светлината на големите промени, настъпили в творческия свят на писателя под влияние на социалистическата действителност. Неговите романи от тетралогията са посочени като продължение на възрожденската патосна традиция в нашата литература. А. Д. Димов пък заслужено е поставен наред с най-известните в наше време имена от европейската и световната литература, а романът му „Ютюн“ е оценен като епопея на живота и борбите у нас от 30-те и началото на 40-те години.

С верни наблюдения се откроява и изследването за Ем. Станев, проследени са неговите успехи в областта на историческия роман, където най-безспорно завоевание е „Антихрист“, и т. н. Сложното идейно и творческо развитие на Л. Стоянов като поет, белетрист, публицист и общественик-антифашист също е обект на търпеливо и внимателно проучване, съобразено е с преодоляването на символизма в неговото творчество и приобщаването му към социалистическия реализъм.

При очерка за Н. Вапцаров изключително значение придобива проблемът за „поета-работник“, достигнал върховете на националната ни поезия. Този очерк обаче оставя открит въпроса за една по-пълна социално-културна и родово характеристика на Н. Вапцаров. В него прекалено много е заложено на тезата, че той е „поет с битие и психика на работник“, че е с душевност на работник“ и пише „от позициите на работник“. По-малко внимание е обърнато на традицията, която заема безспорно място в неговото развитие и осъществяване като поет (народното творчество, П. К. Яворов, Е. Багряна; доброто познаване на Пушкин, Лермонтов, Ибсен, М. Горки), та даже и въздействието на съвременната нему поезия — Хр. Радевски, Мл. Исаев и т. н. Не трябва да се забравя все пак, че Н. Вапцаров е завършил Механо-техническо морско училище, че е човек с богата обща и техническа култура, наследил е високата интелигентност на своята майка Елена Вапцарова, нещо „хъшовско“ от баща си. . . За много от тези факти в очерка се споменава, но повече изпква линията за „поета-работник“. А безспорно е, че той е високоинтелигентен специалист-техник, който по принуда е трябвало да споделя битието на работника в капиталистическото общество.

Очеркът за Й. Йовков обхваща цялостното творчество на големия белетрист, като на места се забелязва известно натрупване на конкретни анализи („Белият ескадрон“), подробно разглеждане на отделни сборници с разкази („Старопланински легенди“, „Ако можеш да говориш“), което е станало за сметка на обобщенията и проследяването на най-

важните развойни линии у писателя. Струва ми се, че е пропусната добрата възможност именно при Й. Йовков някоя явленията на нашата литература да бъдат разглеждани в контекста на тогавашната европейска литература (известно е, че Иво Андрич сочи Й. Йовков като писател, който определено му е въздействувал).

Останалите очерци на П. Зарев (по-точно ще да е, ако ги наречем скици или портретни зарисовки) нямат тази обхватност и обемност, като другите, за които вече става дума.

В т. IV от „академичната история“. . . Г. Цанев разглежда автори (Хр. Смирненски, Гео Милев, Асен Разцветников, Никола Фурнаджиев, Ангел Карапалчев), които са влезли трайно в неговата литературно-критическа и литературно-историческа дейност. С повечето от тях той е участвувал непосредствено в литературния живот през 20-те и 30-те години. Това е наложило по-особен отпечатък върху написаните от него очерци — присъствуват повече ясни моменти, интересно оцветени спомени за срещи и разговори, повторно съприживяване на дългогодишен литературен опит.

Още в първия си очерк (за Хр. Смирненски) Г. Цанев се връща към годините на своята младост, към блестящия си дебют в литературната критика. Разбира се, не това е същността на очерка, но такива свежи подробности създават впечатление за достоверност, за нещо видяно, чуто и преживяно. В него подробно е проследено развитието на хумориста Велбал (вземаме само най-популярния псевдоним на Смирненски) към революционната поезия, до онова негово знаменито стихотворение „Първи май“ (1920), което възвестява за появата на нова свежа струя в нашата пролетарско-революционна поезия. Оттам до „Да бъде ден“ — поетът изминава главоломно развитие, достига върховете на националната ни поезия, утвърждава безапелационно един нов художествен метод — метода на социалистическия реализъм.

По-друг е Г. Цанев в очерците си за поети-септемврийци. Не е тайна, че и той е един от творците на „септемврийската литература“, заедно с Г. Бакалов, един от първите й критици, приветствували появата й през 1923—1924 г. Безспорно най-сложен път от „септемврийците“ изминава Гео Милев (по-точно е да се каже, че той завършва творческия си път като поет-„септемвриец“, докато останалите започнаха така). И литературният историк пунктуално проследява този път на автора „към революционната идеология, към идейно-естетическите позиции на социалистическата поезия“ (с. 141). Цанев правилно изтъква, че Г. Милев „дойде в социалистическата ни поезия, минавайки през символизма и най-вече през експресионизма“, като търси сродни явления и в другите европейски литератури — чешка, полска — за да види закономерностите на едно интересно явление от средата на 20-те години на нашия век — приобщаването на редица големи творци — модернисти и аван-

гардисти — към социалната и революционната литература.

Очерците за „истинските септемврийци“ — А. Разцветников, Н. Фурнаджиев, А. Каралийчев — разкриват интересни моменти от тяхното бляскаво навлизане в големата литература в първите месеци след жестокото потушаване на Септемврийското въстание. Г. Цанев с вещина проследява началните им стъпки, сътрудничеството на Разцветников и Каралийчев в партийните издания („Червен смях“, литературната притурка на в. „Работнически вестник“), подробно разглежда началните стъпки на съвсем младия Н. Фурнаджиев. Неоправдано кратък е обаче очеръкът за А. Каралийчев, въпреки че той не изживява сложната идейно-психологическа и творческа драма на останалите двама поети-септемврийци.

Трите очерка на М. Цанева оставят впечатление за намерен специфичен подход към всеки от разглежданите автори. Темпераментно и емоционално е изграден портретът за Е. Багряна. В него е постигнато проникновено тълкуване на изповедната лирика на поетесата, сродяване с богатия ѝ духовен свят. По-успокоено, по-вгълбено, с внимание към теоретическите и творческите търсения на поета се отличава очеркът за Ат. Далчев. Авторката се отнася с уважение към собствените му противоречия, деликатно проследява сложното реализиране на неговия талант. От литературно-историческа гледна точка извън нейното внимание са останали някои важни моменти, като кръга „Стрелец“, „Фрагментите“ на поета, участието му в някои литературни дискусии.

С редица верни наблюдения се отличава и очеркът на М. Цанева за Св. Минков — един труден за „улавяне“ писател. Проследено е постепенното му преминаване от диаволизма към гротесковия стил и сатирата у него — „Автомати“, „Дамата с рентгеновите очи“. Направено е сполучливо сравнение със сродни моменти у К. Чапек. Заедно с това М. Цанева правилно определя като основен патос на „Разкази в таралежова кожа“ — „сивият ужас на всекидневното“, като посочва, че те прибавят към „острия профил на сатирика линиите на една благородна чеховска мекота“ (с. 353).

В т. IV на „академичната история...“ е отделено място и на двама литературни критици и теоретици (Георги Бакалов и Тодор Павлов), участвували активно в литературния живот през този период. В своя очерк за Г. Бакалов Г. Димов проследява неговите многобройни изяви като историк на Възраждането, литературен критик, издател, редактор, преводач и пропагандатор на руската и светската литература в България. Основно място е отделено на проявите на Бакалов като литературен критик, изтъкнато е неговото стеснено разбиране за литературното наследство, но заедно с това и огромната му енергия при организирането на многобройни издания на

вестници и списания, умението му да привлича непрекъснато млади сътрудници около себе си. Някои основни моменти от дейността на Г. Бакалов обаче се нуждаят от по-конкретно осветление. Така например, когато се спира на разрива в сп. „Нов път“, Г. Димов твърде общо констатира: „А когато неколцина от довършените сътрудници на „Нов път“ тръгват в друга посока, Бакалов не се поколебава да насочи остро си критическо жило към тях, да ги осъди за отстъплението им“ (с. 578).

В по-общ план е написан от Г. Димов очеркът за Т. Павлов. Големият наш философ и теоретик на литературата на социалистическия реализъм също е участвувал пряко в литературния живот, особено в средата на 20-те години (като редактор на в. „Младец“), в началото на 30-те години със статии за единен литературен фронт), в края на тридесетилетието и началото на 40-те години (известния спор с Вл. Василев) и т. н. Т. Павлов бе сред първите, които поставиха и решиха редица въпроси, свързани с нашето класическо литературно наследство, с утвърждаването на Ив. Вазов, А. Константинов, Ел. Пелин, П. К. Яворов, Пенчо Славейков и др. Всичко това определя и изключителното му място в цялостния идеен, естетически и литературен процес у нас в продължение на повече от половин век.

Останалите очерци в четвъртия том са написани от Б. Ничев (за Ст. Загорчинов), Т. Жечев (за Хр. Радевски), Е. Димитрова (за Ст. Л. Костов), Ив. Сарандев (за Д. Габев), Н. Димков (за Р. Стоянов) и Ат. Свиленов (за К. Константинов). Б. Ничев отделя повече внимание за своите наблюдения върху стила на Сх. Загорчинов — най-вече в романа му „Ден последен — ден господен“. Обяснява несполуките му в „Ивайло“ и „Празник в Бояна“, стреми се да обясни специфичното отношение на писателя към миналото, често пъти определяно от изискванията на неговата съвременност.

Т. Жечев правилно определя поезията на Хр. Радевски като „сплав между сатира и лирика“, като проследява пътя на поета от „Звънар“ през „Наковалня“ и „РЛФ“ до „Изкуство и критика“; от първата му стихосбирка „Към партията“ през „Пулс“ — до „Въздух не достигаше“. Не са отминати постиженията на Хр. Радевски от последната му книга „Разокочана страна“. По-малко място е отделено на басните и сатириите на поета, не са оценени неговите интересни мемоари от книгата „Живни като живите“.

Ив. Сарандев се е постарал да очертае цялостния творчески път на Д. Габев, но развитието на поетесата е проследено някак си само за себе си, извън литературните и житейските факти от нейната изключително богата жизнена биография.

В очерците на Е. Димитрова (Ст. Л. Костов), Ат. Свиленов (К. Константинов) и Н. Димков (Р. Стоянов) се чувствава сигурно

боравене с литературния материал, добро познание на времето, в което творят разглежданите автори, верни наблюдения върху техния натюрел. В някои случаи обаче сме свидетели на пресиени обобщения — така например Н. Димков твърди, че още с първия си разказ „Човек“ Р. Стоянов оставил впечатление, „че се е появило ново име в българската литература с оригинално виждане и свежо перо“ (с. 359). Известна композиционна неизясненост се чувствава в очерка за Ст. Л. Костов, който се е нуждаел от допълнително преизяване.

Завършената четиритомна „академична история...“ поставя редица въпроси от методологическо естество, свързани с подхода към отделните литературни направления и течения, с оценката на различните периоди (въобще принципа на периодизацията в нея), с определянето на мястото на най-значителните наши поети, писатели, драматурзи. Не би трябвало да драматизираме нейните несполуки, нито пък да виждаме само безспорните сполуки. Необходима е трезва оценка като гаранция за успех при написването на една бъдеща многотомна история на нашата литература. Ако хвърлим поглед върху четирите тома, ще видим, че е обхванат огромен фактически материал, проследени са най-важните периоди от развитието на литературата ни, потърсено е мястото на нейните най-големи творци. В тази връзка, без да правя някаква препенка на постигнатото, искам да посоча само някои явни пропуски, да поставя някои спорни въпроси.

Най-очевидно в случая е, че в четиритомната „академична история...“ не е намерено място за литературата за деца от Освобождението до 1944 г. Излишно е да се спирам на значението на тази литература, на постиженията на редица нейни талантливи предстатители.

Извън литературната ни история за същия период (от Освобождението до 1944 г.) са останали също така редица имена, които, без да бележат върхове в нейното развитие, оставят трайни следи. Така например твърде бедно е представена литературно-теоретичната и литературно-критическата мисъл у нас. Нищо или почти нищо не е казано за Ст. Минчев, Д. Димитров, Б. Ангелов, Ив. Радо-славов, Ив. Мешев, Мих. Арнаудов; а също не и за С. Радев, който пръв тръгва да нанесе удар на д-р К. Кръстев. Интерес представляват една група писатели, почерпили теми и мотиви за своето творчество от преживяното и видяното в други страни — Стр. Кринчев, Б. Шивачев, М. Вълв.

Важен е и въпросът за определяне мястото на даден автор по отношение на съответния литературен период, подпериод или десетилетие. Тук в бъдеще има за какво да се помисли. Ще си послужа само с няколко примера: П. К. Яворов се разглежда като поет на 90-те години (т. III, 1970, с. 600—660), а известно е, че неговите най-значителни изяви са в началото на XX в. Даже първата му стихосбирка

излиза през 1901 г.; Д. И. Полянов също е включен в този подпериод, въпреки че печата най-значителните си стихотворения („Стрелочник“, „Рождението на Пролетария“) в началото на века, а и първата му книга — „Морски капки“ (1907) е също от това време; А. Страшимиров издава през 90-те години само един сборник с разкази — „Смях и съзри“, останалото му огромно творчество се реализира през годините 1900—1933 — драми, романи, повести. Но въпреки това и той е представен като автор от 90-те години.

В случая не претендирам за изчерпателност, а само поставям един историко-литературен въпрос — според началото на творческия път ли ще определяме мястото на даден автор в определен период или ще търсим най-цялостната му изява, най-пълното реализиране на неговия талант? В бъдещата „многотомна история...“ това не може да не се има пред вид.

Четиритомната „академична история“ на българската литература е вече дело завършено. Нейното написване струваше усилията на многоброен творчески колектив. Тя носи безлезите на безспорни търсения и постижения, но и на редица слабости, които без ирония бихме могли да наречем „грешки на растежа“. Без нейното написване не бихме имали представа за истинското състояние на нашата литературно-историческа наука, не бихме имали възможност да си вадим поука, да видим недостатъците, за да ги преодоляваме. Едно такова дело, макар и прекалено дълго осъществявано, трябва да бъде оценено трезво, за да ни бъде полезно в реализирането на плановете ни за написването на една многотомна история на българската литература, за да можем да се опрем на един минал опит.

Любомир Стаматов

„ОБЩУВАНЕ С ПОЕЗИЯТА“

ОТ МИНКО БЕНЧЕВ

изд. С., „Народна младеж“, 1976, 205 с.

През последните няколко години зачестиха появите на първи книги от млади критици. До голяма степен тези книги се отличават със свой поглед върху разглежданите проблеми, със собствен стил. Това говори, че се оформя едно компактно поколение. Навярно има още какво да се желае от младите (обратното би било неестествено), но още веднага може да се каже, че новопоявилите се критически сборници носят качества на задълбочена и оригинална интерпретация при разглеждане на художествените явления в поезията и в прозата.

Заглавието на книгата „Общувание с поезията“ насочва към методологическата страна на замисъла — да разкрие ония творчески светове, чрез които авторът влиза в досег с поетическата изобразителност на съвременните